

Levkoi, Waschnik, härra Krokus ja teised. Baltisaksa laste mängu- ja kasvamis maailmad

Reet Bender

Tartu Ülikooli germanistika professor

reet.bender@ut.ee

Teesid: Käesolevas artiklis vaadeldakse üheksa baltisaksa autori memuaaride põhjal baltisaksa laste mängudes esinenud fantaasiategelasi ja mängumaailmu. Vaatlusaalne periood hõlmab 19. sajandi lõppu ja 20. sajandi algust. Mängude meenutamise kaudu avaneb vaade baltisaksa kodukeskkonnale, kodu- ja kasvatuskultuurile kogu selle mitmekesisuses. Lapsepõlve fantaasiaküllaseid mängu meenutatakse positiivses võtmes, oluline roll loovuse arendamisel oli kirjandusel, aga ka ümbritseval keskkonnal ja kasvatusprintsipiidel, mis seadsid eesmärgiks eneseteadliku säilenõtkuse. Käsitatud materjal pakub ajaloolise ülevaate kõrval ühtlasi mitmekülget aktuaalset mõtte- ja võrdlusainet.

Märksõnad: Baltisaksa kultuurilugu, elulookirjutus, kodu- ja kasvatuskultuur, lapsepõlv, lastemängud

Käesolevas artiklis vaadeldakse baltisaksa laste mängudes esinenud fantaasiategelasi ja väljamõeldud mängumaailmu, nii nagu see nähtub baltisaksa kodu- ja kasvatuskultuuri taustal ja sellega seostatuna. Mängude meenutamise kaudu avaneb vaade baltisaksa kodukeskkonnale selle mitmekesisuses. See annab aimu vaimsest keskkonnast – suhetest kitsamas ja laiemas koduses ringis (mis hõlmab ka teenijaid) ja sellest väljapoole jäävaid suhteid ja suhtlust, kuid jagab ka infot füüsilise keskkonna kohta – argikultuuri ja elulaadi kohta. Ja keset kõike seda on muidugi minajutustajad omaenda kujunemisloole tagasi vaatamas. Rohkem või vähem fantaasiaküllaste mängude näited pärinevad üheksa baltisaksa autori memuaarteostest (Baranow 1942; Brandenburg 1978; Burchard 2009; Buxhoeveden 1990; Grünwaldt 1928; Hoerschelmann 1913; Munier-Wroblewski 1964; Stackelberg 2003; Taube 1944), nendest üks tekst on olemas eestikeelses tõlkes, teised on terviktekstidena eestikeelsele lugejale tundmatud ja seetõttu ehk seda huvipakkuvamadki. Autorid on välja valitud lugemuse põhjal kogunenud baltisaksa memuaartekstide korpusest, lähtudes käesoleva artikli fookusest ehk siis tekstidest, mis käsitlevad ka autori lapsepõlve ja kus käsitlemist leiavad ka väljamõeldud mängukaaslased ja -maailmad. Kindlasti pole valik ammendav, kuid annab esimese sissevaate teemasse.

Laste lokkavat fantaasiat on kohanud küllap kõik, kel lastega kokkupuudet, või mäletavad ise laps olemist. Hea kujutlusvõime üheks väljundiks on väljamõeldud sõbrad ja nendega seonduv, mis käib lapse arengu juurde. Väljamõeldud sõprade olemasolu väikelapsees nendivad tavanähtusena Haridus- ja Noorteameti alushariduse kehtivad juhendmaterjalid (Männamaa & Marats 2009: 17) ning erinevad kaasaegset vanemlust käsitlevad allikad, nt kinnitab Tervise Arengu Instituudi veebileht www.tarkvanem.ee, et “Väljamõeldud sõbrad on nelja-aastaste seas tavalised” (Tarkvanem.a) ja et lapsevanem saab toetada lapse arengut, kui ta “julgestab last mängima kujutlusvõimel põhinevaid mängu, aidates ühtlasi vahet teha fantaasial ja reaalsusel” (Tarkvanem.b). Liigset eemaldumist fantaasiamailma, mis kipub juba servapidi erivajaduseks liigituma, võib aga klassifitseerida “tegevustest eemaldumise sündroomiks” (Häidkind & Kuusik 2009: 54). Selle sündroomi puhul minevat lapsed oma ettekujutustes ära “kaugetesse maadesse, elavad üle uskumatuid seiklusi, jutustavad väljamõeldud lugusid”, ja see kujunevat lastel, kel, saamata piisavalt täiskasvanute tähelepanu, ei õnnestu realiseerida “oma suurt demonstratiivsuse vajadust” (*ibid.*).

Lihtsalt eakohasel eredal kujutlusvõimel ja ainult kujutluste maailmas elamisel soovitas vahet teha juba ka 20. sajandi arengupedagoogika guru, lapse arengu ja kasvatuse juures psühhoanalüüsi rakendanud Benjamin Spock, kelle sõnul päevad läbi väljamõeldud maailmaga intensiivselt suhestuva lapse puhul tasub esitada küsimus, kas ta mitte pole tegelikus elus õnnetu ja kas tal jätkub vanemate tähelepanu. Parasjagu kujutlusvõimet tulevat aga kasuks ja “ei tarvitseks muret tunda, kui laps on üldiselt õnnelik ja saab teiste lastega hästi läbi” (Spock 1976: 293). Laiale lugejaskonnale suunatud tänane Eesti pereajakiri Pere ja Kodu selgitab aga, viidates USA psühholoogidele Singeritele, et väljamõeldud mängukaaslastega lapsed on eluks eriti hästi ette valmistunud ja näitavad üles “loovust, seltsivust ja keskmisest kõrgemat intelligentsust”. Fantaasiasõprade rolliks on olla “mängukaaslasteks, kaitsjateks ja lohutajateks, liitlasteks ning patuoinasteks”. Samuti peetavat fantaasiasõpru erinevalt varasemast märgiks “hingelisest tervisest” ja neid soovitatakse kohelda nagu “kalleid külalisi” (Kallaste 2014). Lastekirjanduse ilmselt tuntuim kirjanduslik väljamõeldud sõber on Karlsson katuselt, kes täidab kõiki neid rolle ja on seega kahtlemata märk Väikevenna heast hingelisest tervisest. Spocki mõttest läheduses võiks aga aurumasina lõhkumise oma kraesse saanud “kurja kaaslaste” leiutamise taga olla alatasa tõreleval vanemad; vähene tähelepanu ajendab välja mõtlema seevastu mõistvaid sõpru (vrd Spock 1976: 293).

Millised olid aga baltisaksa laste mängumaailmad ja fantaasiasõbrad? Milline oli nende kontekst? Ja kust neid leida? Üsna heaks allikaliigiks on siinkohal memuaarid – täpsemalt baltisaksa memuaarsed tekstid, kus leiavad käsitlemist

ka lapsepõlv ja lastemängud. Lisaks baltisaksa memuaristika üldistavamatele käsitlustele (Saagpakk 2006a, 2006b, 2008; Bender 2014, 2017, 2018b) on uuritud ka baltisaksa kultuurile omase lapsepõlve kujutamist – aadli ja literaatkonna naiste autobiograafiate põhjal on seda teemat käsitlenud Anja Wilhelmi (2008), õdede-vendade omavahelisi suhteid, aadli näitel aga Denise von Weymarn-Goldschmidt; samuti on käsitletud baltisaksa lastemänge (Bender 2019; Weymarn-Goldschmidt 2022: 110–119). Saksa etnoloogi Ingeborg Weber-Kellermanni mastaapne Saksa kultuuriruumi lapsepõlve kultuurilooline käsitlus (Weber-Kellermann 1989 [1979]) hõlmab ainsa baltisaksa autorina Monika Hunniust.

Mõningane kogu baltisaksa lastemänge ja liisulugemissalme ühes laulude ja kommete kirjeldustega 1930. aastatest leidub Eesti Rahvaluule Arhiivis (ERA, Saksa 2). Lastesalme kogus ka prof. Walter Anderson, avaldades selle kohta aruandeid (Anderson 1923a, 1923b, 1928). Riias kahe sõja vahel kogutud baltisaksa folkloori, sh lastemängudega seonduvat, leidub Läti folkloori digiarhiivis Riia Herderi Instituudi kogus (ALF 1825). Riia Herderi Instituut oli aastail 1921–1939 tegutsenud baltisaksa erakõrgkool (vt Hehn 1981, 1987). Põhiline kogumistöö korraldaja ja suunaja oli seal 1932 Greifswaldist Riiga suundunud nimekas saksa rahvateadlane Lutz Mackensen, kes asutas instituudis ka vastava uurimiskeskuse ühes oma publikatsioonisarjaga. Folkloorset ainet kogus ja töötles aga ka baltisaksa sõnaraamatut koostanud baltisakslane Oskar Masing (Masing 1931, 1934, 1937, 1938). Riia Herderi Instituudi kogu Läti folkloori digiarhiivis hõlmab enam 3370 ühikut materjali. Sõjajärgset, 1950.–1960. aastatest pärinevat baltisaksa informantide saadetud andmestiku leiab aga 1950. aastal Saksamaal Marburgis asutatud Kesk-Ida-Euroopa uurimiskeskuse, samuti Herderi Instituudi nime kandva asutuse arhiivis. Seal siis täpsemalt baltisaksa sõnaraamatu (DSHI 180 DBW, vt ka DBWB 2019) kogus sedeldamata materjalide hulgas (DSHI 180 DBW-FB II, 01.), mis artikli vormis on juba lähemat käsitlemist leidnud (Bender 2019). Väikese valiku oma kogutud laste folkloori avaldas sõjajärgsel Saksamaal Riias pärit Herta Burmeister, kes oli Oskar Masingu õpilane (Burmeister 1955).

Anja Wilhelmi käsitlusega sarnaselt ei järgitud baltisaksa kahe kõrgseisuse, aadli ja literaatide seas ühtseid ja n-ö üldkohustuslikke kasvatusprintsipi, laste eest hoolitsemine sõltus perekonna majanduslikust ja seltskondlikust positsioonist ja ka laste arvust. 18. ja 19. sajandil oli kombeks rühmitada suurem lastehulk vanuse järgi ja määrata vastutav isik. Laste kõige esimeseks emotsionaalseks turvaisikuks olid tihti eesti või läti soost lapsehoidjad, kes moodustasid perekonnas nn püsisuuruse, erinevalt vahelduvatest bonnedest, guvernantidest ja koduõpetajatest. Vanemate roll lastekasvatases oli tihti täiendav, eriti esimeses väikelapseas (vrd Wilhelmi 2008: 127–129). Järvakandi

mõisas kasvanud Otto von Taube (1879–1973) on meenutanud oma varast lapsepõlve, kus ta hoidjate käe all esialgu eestikeelsena kasvas:

Mäletan aega, kui ma veel täiesti teenijatüdrukute seltsis viibisin, nii et eesti keel oli mul selgem kui saksa keel. Lisaks hoidjale tegeles minuga rohkem blond teenija Madli (Magdalena), ta oli noor ja värske, näen teda roosas kleidis mitme rea kuldpruunide helmestega ümber kaela. Ta meeldis mulle, kuna oli lõbus ja oskas mind hästi lõbustada. (Taube 1944: 9)

Laiem mängukeskkond sõltus perekonna elukohast, mõisaoludes kuulusid mängukaaslaste hulka lisaks oma lähisugulastele ka naabruskonna saksa perekondade lapsed, andes võimaluse mõlemasuunaliseks suhtluseks aadli ja literaatide vahel (Wilhelmi 2008: 133). Kuigi vanemad seda eriti ei soodustanud (*ibid.*: 128), tuli kohati ette ka kontakte mõisateenijate või talulastega:

Hiljem jäi eesti keel mulle võõramaks; kuid mäletan veel, kuidas ma kord, juba tublisti suuremana, koos paljasjalgse linablondi eesti poisiga kodust väheke eemal asuval karjamaal leppade vahel lammaste järel jooksin ja koos temaga mängisin. Mulle tundub, et see võinuks olla Päpicks talu ja poiss mu piimavend. (Taube 1944: 9)

Kuivõrd mängukaaslaste ring oli piiratud, mängisid erisoolised lapsed koos, eraldi eesmärgiks ei seatud ei omaette ega ka koosmängimist – see kujunes lihtsalt vastavalt konkreetsetele oludele. Nukkudega mängimise soodustamise juures moodustas laiema tausta Rousseau' mõju (Wilhelmi 2008: 13). Memuaarides rõhutatakse tihti mängude fantaasiaküllasust. Kuna oma meel tuli toona endal ise ära lahutada, harrastati rollimängude edasiarendusena mitmesuguseid ümberriietumise ja instseneeringutega mängu, mis on omakorda seotud omaaegse Euroopas laialt levinud koduse ja seltskondliku teatritegemise traditsiooniga. Enese ja õdede-vendade lõbustamise kõrval lahutati ka täiskasvanute meelt (vrd Weymarn-Goldschmidt 2022: 113). Kirjanduse läbimängimine mitte ainult ei mitmekesistanud laste mängu, vaid seda kasutati ka õppemeetodina kodukoolis, lavastades parasjagu loetavat lektüüri. Omaette subkultuuri moodustasid Tartu baltisaksa korporatsioonide rebasteatrid (vrd Bender 2024, ilmumas). Hilisem kirjanduslikult tegev mõisaomanik Otto von Grünewaldt (1860–1936) õppis varateismelisena koos sugulastega Seljaküla (sks Sellenküll) mõisas Läänemaal koduõpetaja käe all. Loetud raamatud peegeldusid poiste mängudes. Näiteks Walter Scotti “Ivanhoe” lugemise järel muutusid nad kõik “Robin Hoodi vabatmeesteks ja lähedane soine karjamaa Sherwoodi laaneks”

ja “mõõgad sepistati sitkest pajupuust” (Grünewaldt 1928: 43). Koolitunnis läbivõetud luuletusi aga lavastati, kandes neid laupäevaõhtuti pereringis ette:

Loomulikult õppisime me, nagu kombeks, palju luuletusi pähe, aga seda, mis me olime õppinud, kandsime me tavaliselt laupäeviti “suurtele” tõetruus esituses ette. [...] Väga õnnestunud oli näiteks Schilleri “Kinda” etendus, mille juures ei jäetud pisimatki pantrit mängust välja. Kõige loomutruumad tiigri- ja lõvipead valmistati paberkottidest. [...] Olulisim oli aga saba, mida kujutati kokkukeerutatud käteräti abil, mille otsa oli tehtud sõlm. (Grünewaldt 1928: 42–43)

Mängude puhul rõhutatakse – võrdluses linnaga – maaolude suurt vabadust ja looduses viibimist. Vastavalt elukohavahetusele moodustasid talv ja suvi kaks kontrastset perioodi – talvisele kitsale linnaelule vastandus suvi kas mere ääres või maal mõisas (vrd Wilhelmi 2008: 133–136). Tartus õigusteaduse professori Carl Erdmanni lasterohke perekonna vanima tütreka kasvanud publitsisti ja jutukirjaniku Helene Hoerschelmanni (1869–1934) lapsepõlvemeenutuste üheks keskmeks on idülliline suvepuhkus mere ääres Põhja-Eestis, mille puhul rõhutab ta lihtsust, ühiseid tegevusi ja perekonna ning sõpradega koos viibimist looduses, võttes noorpõlvemeenutused kokku järgmiselt:

Kui ammu, kui ammu on see kõik..., ei, tasa, kuidas öeldaksegi: ei tohi taga nutta, et see on möödas, vaid naeratades meenutada, et see on olnud... Nii seisavad mu lapsepõlvema suved mu silme ees ja lõhnavad. Nad ei lõhna hoolikalt raamatu vahele pressitud kuivanud lille kombel, ei, nad lõhnavad nagu äsjanopitud, salapärasest väge levitav kanarbikukimp. Nad lõhnavad adru ja soolase õhu, vaigu ja männiokaste, mõrumandlilõhnaliste harakkuljuste ja värske heina järele. Ja nooruse, nooruse järele! (Hoerschelmann 1926: 28–29)

Elulookirjutusele on tihti iseloomulik lapse- ja noorpõlve mõneti põhjalikum ja eredam kirjeldamine kui hilisemate eluetappide puhul. Naljatamisi võiks öelda, et küllap on vahel kirjutajal võhm otsa saanud või ehk tundub talle, et hiljem midagi märkimisväärset enam ei sündinudki. Kuid lapsepõlv kui varasema õnneliku elu võrdkuju võib olla ka kontrastis hilisema keerukama ja dramaatilisema elukäiguga.

Baltisaksa memuaarkirjandusele, eriti nende põlvkondade puhul, kelle lapsepõlv jäi täiskasvanueaga võrreldes stabiilsuse ja rahu perioodi – olgu selleks siis 19. sajandi lõpp enne venestust, või ka Esimesele maailmasõjale eelnenud

ajajärk või ka Teise maailmasõja eelne aeg –, on tihti iseloomulik just selline kontrastsus. Lapsepõlv ja otsapidi ka noorpõlv jäid maha teispoole piiri, aga mitte teispoole suureks saamise piiri, vaid need jäid maha aega, mil maailm oli veel korras, senine elu polnud kokku varisenud. Baltisakslased kirjutasid hiljem memuaare väga tihti just järeltulijatele mõeldes, et luua põlvkondlikku sidet, tutvustada kadunud maailma ja elukorraldust, aga ka üldistada aja-loosündmuste mõju üksikisiku tasandilt rahvusgrupi kui terviku vaatesse. Järeltulijatele suunatud mälutööga tegeleti eriti pärast Teist maailmasõda, mil kõik oli veel kord ja nüüd tõesti pöördumatult kadunud. Olgu selle illustreerimiseks siinkohal toodud kaks näidet. Neist esimene kujutab endast käsikirjalist kodulooõpikut. Tegu on anonüümse omakõidetud vihikuga (CSG AR99–11), mis oletatavasti laseb end dateerida kas 1940. aastate lõppu või 1950. aastate algusesse ning sisaldab lapsekäega kirjutatud joonistuste ja väljalõigetega illustreeritud saksakeelset ülevaadet Balti kodumaa ehk siis Eesti ja Läti geograafiast, olulisematest linnadest, aga ka ajaloo, argielust, samuti toitlust, andes muuhulgas nt vastlakuklite retsepti. Teine näide on samasugune mälutöö – Riiast pärit baltisaksa kunstniku Otto Pirangi kaardimäng “Baltisches Heimatquartett” (ee “Balti kodumaakvartett”) (vrd Bender 2018a). Mängu esimene, algvariant valmis eraviisiliseks otstarbeks juba 1947, selle trükiversioon, 600-eksemplarine käsitsikoloreeritud tiraaž jõudis 1951./52. aasta talvel baltisaksa kuukirja Baltische Briefe vahendusel müüki ja müüdi lühikeses aja jooksul läbi. Kaardimängu viieteistkümmel nelikul kujutatud objektid on teravmeelne kokkuvõte baltisaksa mälupaikadest, geograafiast, ehitistest, argiesemetest, rahvalikest tüüpidest ja söökidest-jookidest – maailmast, mis tolleks hetkeks oli nii ruumi, aja kui ka inimeste poolest möödanikku jäänud (vrd Bender 2018a: 45). Mäng oli mõeldud baltisaksa lastele endise kodumaa tutvustamiseks ühise mängu käigus vanemate või vanavanematega ja samal ajal ka põlvkondlikku sidet luues. Ja neid kaarte tookord tõesti ka mängiti, nagu on näidanud mitmete baltisakslaste eraviisiline tagasiside. Samasugune mälutööine eesmärk oli ka eespool mainitud käsikirjalisel kodulooõpikul, mis kindlasti polnud ainus omasugune.

Aga nagu on tõdenud Pirangi kaarte korduvalt käsitletud Dieter Osteneck (vt lähemalt Bender 2018a), ei olnud nende eesmärgiks nostalgiline õhkamine kadunud maailma järele, vaid pigem lootuse andmine:

Vahetult pärast ümberasumist, põgenemist, kohutavat maailmasõda ei taha keegi enam suuri sõnu. Pärast ajaloo aastatepikkust väärkohtlemist ja ühekülgselt kujutamist võib üheks silmapilguks ajaloo unustada, hoidutakse ajaloolistest paralleelidest ja tõlgendustest. Selle asemel meenutatakse väärtusneutraalseid mõisteid, igapäevase elu asju. Kas on siis

imekspandav, et kunstnik tõrjub just üsja läbi elatut ja põgeneb pigem oma lapsepõlve maailma? Kas saab talle pahaks panna, et ta hüppab sealjuures üle tervest põlvkonnast? See, mida ta oma kvartetimänguga öelda tahab, on ju midagi sügavalt trööstivat: kõige ebakindla juures aastal 1947 on (või oli?) siiski midagi, mida tasub meenutada. Elu võib olla ka ilus, ilma pidevalt ähvardava ohuta. Ja kui vanemad või vanavanemad kord säärast elu nautisid, siis loodetavasti saab see ühel päeval lastele taas osaks. See peab aga siiski sündima teistsuguses, uues ümbruses, sest seni enesestmõistetavana võetud vana kodumaa on alatiseks kadunud. Aga ehk annavad seal kõrgel hoitud väärtused oma panuse hetkeraskuste ületamisse. Pilguheit tagasi, küll veidi nukker, kuid mitte resigneerunud, peab selle juures abiks olema. (Osteneck 1974: 192)

Küllap andiski nii memuaaride kirjutamine kui ka teiste memuaristide sõnastatud kogemuslugude lugemine ja enamasti helge lapsepõlve kujutamine võimaluse tegelemiseks omalaadse baltisaksa libahuntlusega – võimaluse käia olevikust ära, rännata kadunud maailma radadel.

Eespool tsiteeritud Helene Hoerschelmann käsitles oma publitsistlikes tekstides ka omaaegset nn vanabalti lastekasvatust, tehes sellise tagasivaate 1913. aasta seisukohast. Seega endisaegse kasvatusel perioodiks oli 19. sajandi teine pool, mis oli nii Hoerschelmanni kui ka enamiku käesoleva artikli autorite lapsepõlveaeg. Ka sellest Hoerschelmanni käsitlusest nähtub Ostenecki sedastatud hetkeraskuste ületamise lootust, teatavat optimistlikku idealismi, mis Hoerschelmanni sõnul olnud baltisakslastele iseloomulik. Hoerschelmann kirjutab:

See oli täiesti ja üleni vanamoodne, see toonane noorsookasvatus, ja seda mitte ainult praeguste arusaamade kohaselt, vaid juba ka tol ajal, võrdluses nimelt samaaegsete püüdlustega läänes emamaal. Ka ei taha ma siin mingil juhul laskuda sentimentaalsesse ilutsemisse, väites, et selles vanamoelisuses olevat peitunud uhke hiilgus ja sära, tõeline sügavus ja liigutav idealism... Vastupidi! Tunnistan täiesti rahulikult, kui palju saatuslikult tagurlikku leidus toona juba aegamööda ajakohatuks muutvas patriarhaalses konservatiivsuses. Isegi kui see – ja mida ei jõua kunagi piisavalt rõhutada, pärines puhtakujulisest, tihti ka liialdatud idealismi allikast. (Hoerschelmann 1913: 212)

Hoerschelmann loetleb vanabalti kasvatusel osistena ajaloolistest põhjustest ja kokkusurutusest tingitud kombelis-religioosset tausta ja vaimset-eetilist sirgjoonelisust, samuti teatavat ebapraktilist joont kasvatusel, mis põhines

romantilise taustaga idealistlikul üldhoiakul ja osutus uute aegade tulles ta-
kistavaks. Sellele lisandusid teravmeelitsemise ja vaimukuse hindamine, mis
kohati segas süvenemist, aga ka üleolekutunne, eneseteadlikkus, sõltumatus.
Kuid sellise taustaga range joon „polnud preisilik, individuaalsust kaotav drill“,
vaid „vana kodumaa spartalik koolkond“, mis „ajas selja sirgu ja seadis käigu ot-
seks“ (Hoerschelmann 1913: 213–214). See alanud juba lihtsast toidulauast, kus
ei sobinud vigurdada ja kasvatajate kindlast veendumusest, et „pretensioonitus
ja tagasihoidlikkus välistes asjades on edasise õnne aluseks“, samuti oskusest
tunda rõõmu vähesest ja märgata erilisust (*ibid.*: 215). Oluline oli ka otsene
ja tihe seos loodusega: „väikesed või noored sübariidid või vähemasti noored
epikuurlased on harva kohe algusest peale loodusesõbrad“. Oluline oli liikumine
värskes õhus: „matkamine, jahilkäimine, purjetamine, uisutamine“, aga ka
loodusteaduslikud harrastused (*ibid.*). Parim aeg aastast olnud suvepuhkus,
kui „vaesed toas hoitud linnalapsed õppisid tundma linnuhääli, eristama puud
ja vilju“, seda oma isade seltsis, ja kuigi maakohtades ning mere ääres polnud
küll „luksust ja komforti“, polnud seal ka „kahtlast seltskonda ja ohtusid“ (*ibid.*:
215–216). Ka ei olevat ennevanasti laste pärast neid loodusesse lahti lastes
liigselt pabistatud – valitsenud „naiivselt jumalat usaldav muretus“ (*ibid.*: 216).
Oluline oli perekondlikkus, kokkuhoidmine, pühade ja pidude pidamine – kuid
sealjuures mitte „kingituste väärtus, vaid meeleolu ja pühad ise“, oluline oli ka
ülikooli roll ja aumõiste, mis ulatunud alamatessegi kooliastmetesse, eetika ja
kamraadlikkus valitsenud ka tüdrukute seas (*ibid.*: 219–220).

Hoerschelmanni kindlasti idealiseeriv kasvatusülevaade langeb paljuski
kokku tema enda lapse- ja noorpõlvekirjeldustega, kuid enamik neid jooni
tuleb ette ka paljudel teistel baltisaksa autoritel oma lapsepõlve käsitledes
(kus loomulikult leidis ka erandeid, aga neist tagapool). Kuid Hoerschelmanni
kirjeldatu võiks tegelikult kokku võtta tänase moodsa sõnaga „säilenõtkus“ –
hakkamasaamine ja toimetulemine endaks jäädes. Aga ka lootus tulevikule,
lootus mineviku mõnusa elu kordumisele variatsioonidena – nagu seda nendi-
takse Pirangi mängu puhul.

Sellise teoreetilis-kasvatusliku taustaga varustatult võib nüüd asuda balti-
saksa laste, nende mängude ja mängukaaslaste – väljamõeldud sõprade juurde.
Mitmesuguseid mängu, nende konteksti ja ümbritsevaid tegevusi mainitakse
paljudes memuaarides. Olgu kaunis tüüpilise näitena toodud Tallinnas sün-
dinud ja kasvanud Ingeborg von Buxhoeveden (1920–1991), kes kirjeldab väi-
kelapseeas lapsehoidja saatel toona Saksa seltsi valduses olnud Hirvepargis
mängimas käimist:

*Matschi käekõrval tatsasime me rõõmsalt lühikest teed, mööda Kaarli
kirikust, mäest üles Toompea poole kuni Wismari tänavani. Kohe tänavava*

alguses viis paljude astmetega trepp Eestimaa Aiandusseltsi parki. Sealt pärinesid meie esimesed lapsepõlvvetutvused ja sõbrused. Kõige pisemad kaevasid liivakastis, suuremad mängisid jooksu- ja pallimänge, peitust, ass-ass-tagumist-paari, trihvaad, mooramaa-mehi – ja mis nimesid kõik need suurepäraseid mängud kandsidki... (Buxhoeveden 1990: 32)

Tubaseid mängu laste sünnipäeval leidub Buxhoevedeni kaasaegse, Kuramaal Goldingenis (lt Kuldiga) arsti tütreka kasvanud kirjanik Mia Munier-Wroblewski meenutustes:

Oma 20 last istus söögitoas pika laua ääres, rüüpas šokolaadi, söi safraniga kringlit, mis oli täis mandleid ja rosinaid, ning torti, tõelist uhkelt kaunistatud kondiitritortit, mille ma igal aastal sain oma isa ühelt väikeselt patsiendilt ühes lahtiklapitava õnnitluskaardiga täis roose, meespealilli ja inglipäid. See tort imponeeris mu külalistele väga. Pärast sööki mängisime suures saalis ja tohtisime erutavat “Reis Jeruusalemma” mängu mängides pikas rodus käest kinni hoides läbi ruumika maja kõigi tubade kõndida, et siis hüüde “Jeruusalemm põleb!” peale metsiku kisa, koperdamise ja ähkimisega saali tagasi tormata ning leida endale koht toolidereas. Lõpuks istus mu õde klaveri taha ja me tantsisime polkat. Mu juba täiskasvanud nõbu George, kes õppis Goldingenis apteekriks, mängis meie, lastega väga kenasti. (Munier-Wroblewski 1964: 31–32)

Fantaasia ja lavastuslik element olid mängudes omal kohal, mängu käigus toimus möödaminnes ka õppimine, nagu juba ülalpool viidatud. Riia raehärra Burchardti perekonnas tegutses ühiselt nooremate vendade kolmik, nagu on meenutanud hilisem Riia viimane saksa praost Alexander Burchardt (1872–1955):

Enamasti olime meie, kolm nooremat venda, Paul, Alfred ja mina, koos. Me jagasime pikka aega ühist tuba magamiseks, mängimiseks ja koolitöödeks, ka kõiksugu mänguasjad olid meil ühised. Lõputu hulk pabersoldateid, kelle me trükitud lehtedelt välja lõikasime, papile kleepisime ja rahvuste ning rügementide järgi sorteeritult marssima panime, moodustasid “paraadrivistuses” rea, mis tegi peaaegu kaks tiiru ümber meie kaunis suure toa. Tähtis oli ka nukuteater omatehtud kulisside, lavaesise ning dekoratsioonidega. Aja jooksul olime soetanud terve hulga dekoratsioone – näiteks Nõidkütile, Veneetsia kaupmehele, Undiinile, saksa väikelinna kulissid jne. Nii õppisime, küll lühendatud kujul, tundma tublit osa näitekirjandusest – draamasid ja komöödiaid, aga ka oopereid. (Burchardt 2009: 31)



Foto 1. Kostümeeritud lapsed. Maidla mõisa album. AM F 32147:35, Eesti Ajaloomuuseum SA (<http://www.muis.ee/museaalview/2070756>).



Foto 2. Jõulude puhul kostümeeritud lapsed Sangaste lossis, 1920. aastad. Valga muuseum, VaM F 2632:2/N (<https://www.muis.ee/museaalview/2802661>).



Foto 3. Hansu ja Grete muinasjutu stseen Maidla mõisa albumist. AM F 32147:138, Eesti Ajaloomuuseum SA (<http://www.muis.ee/museaalview/2068498>).



Foto 4. Päkapikkudeks kostümeeritud seltskond. Maidla mõisa album. AM F 32147:140, Eesti Ajaloomuuseum SA (<http://www.muis.ee/museaalview/2068500>).

Võnnus (sks Wenden, lt Cēsis) notar Voigti (“hästi kasvatatud, laitmatult hooldatud, ilusasti riides”) tütarderohkes peres kasvanud Camilla von Stackelbergi (1895–1978) lapsepõlvemängud olid väga fantaasiaküllased ja samased olid ka probleemilahendusvõtted:

Mu kõige armsam mängukaaslane oli [vend] Robert ja mu suurim mure oli see, et ma polnud poiss, kes saanuks osa võtta tema retkedest ja seiklustest. Me täiendasime teineteist suurepäraselt fantaasiates; meil oli olemas salajane riik, mille tarbeks me joonistasime ulatuslikke plaane linnade ja jõgedega, me mõtlesime endile välja teatritükke, riietusime ümber või ehitasime toolidest, laudadest ja tekkidest maju. Suvel mängisime aias Roberti kolmerattalise jalgrattaga, punaserattalise rohelise käruga või kurnipulkade ja -kaigastega. [...] Õde Lilli tülitsetes harva, oskas aga sellegipoolest oma tahet maksma panna: kui ma ei tahtnud talle mõnda mänguasja anda, jooksis ta keldrisse ja tõi sealt mõne pikajalgse ämbliku, et seda mulle nina alla toppida ja sellega eksimatult oma tahtmist saada. (Stackelberg 1992: 24)

Üksiku lapse mängu meenutab kirjanik Otto von Taube, kes kasvas Järvakan-di mõisas, kuid viibis tihti ka emapoolse vanaisa, loodusuurija, provintsiaalpoliitiku ja ülikooli kuraatori krahv Alexander Keyserlingi juures Raikküla mõisas. Mängudes jäljendab ta suurte inimeste tegevusi ja jutte, kasutades käepäraseid mänguasju:

Mu lemmikasjade seas oli Noa laev, mille sain juba pooleteiseaastaselt ja millest lõpuks olid järgi jäänud – loomadest vähem purunevad – patriarhi perekonnaliikmed. Panin neile nimed tuttavate, teenijate või väljanägemise järgi. Mäletan kahte – “onkel Baggot” (mu isa koolikaaslase, Saku mõisa von Baggo järgi, kes meil jahil käis) ja “punast meest”. Lasin neil omavahel juttu ajada, tihti sedamoodi, nagu ma täiskasvanuid rääkimas kuulsin. See seltskond kasvas pabernukkude jagu, keda ema või preili Christoph välja löikasisid. Ühe paberinimese nimi oli meie Alu mõisa naabri järgi “onkel Lilienfeld”. [...] Nii näiteks küsisid teised pabermehikesed või Noa-rahvas paberist härra Lilienfeldilt: “Kas viinamüük läks edukalt?”, mispeale viimane vastas täpselt nagu meie naabergi, kes tavatses kõiki oma sõnu kõva naeruga saata: “Üpriski.” (Taube 1944: 12–13)

Taube on baltisaksa perekondade lasterohkust arvestades üsna erandlik – kuna lähikonnas puudusid lastega saksa perekonnad, tuli tal esialgu perekonna ainsa lapsena mängidagi valdavalt omaette, mida kasvatusliku põhimõttena

toetas tagant tema üsna kindlakäeline kasvataja, soovides ilmselt arendada lapses iseseisvust ja seeläbi ka loovust. Siit nähtub iseloomulik väikelapse läheduses viibiv täiskasvanu, kes on taustal ja toetab, kuid ei sekku otseselt mängu, hoidmata samal ajal ise käsi rüpes:

Minu mängutoaks oli ema ilus elutuba, mis kandis nime “kretongtuba” – see lõppes sammastega ümbritsetud poolkaarega. Seinad ning mööbel olid kaetud reseedarohelise kangaga, millele olid trükitud kimbud punastest moonidest, sinistest rukkililledest ja kollastest viljapeadest, seal vahel aga kirjud linnukesed. See oli ainus ruum majas, kus oli vaip maas. Kõik see armsus ja kirjusus sobis väga hästi lapse fantaasiat ergutama. Preili Christoph istus käsitööd tehes akna juures ja ärgitas mind, kui tarvis, siis ka suisa sundis omaette mängima, kui ma seda ei tahtnud, ja leidsin selle temast vastiku olevat. [...] mäletan veel teisi toredaid mängu: rooman ringi mööda vaipu, millel on suured, kanvaale tikitud lillekimbud ja mängin lillede noppimist või vestlen oma nähtamatu aednikuga, kellele olen pannud nimeks Levkoi, või siis püüan tooli- või seinakatetelt sinitihaseid. (Taube 1944: 11–12)

Sama motiiv ema „voki“ juures mängivatest väikelastest leidub ka Hans Brandenburgi (1895–1990), Riias kaupmeheperekonnas kasvanud hilisema nimeka teoloogi ja pastori mälestustes. Sarnaselt Taubele ei ole väikesed lapsed siin eraldatud lastetuppa, vaid on oma mänguasjadega oma asjadega tegeleva suure inimese läheduses. Huvitav toasisustuse hulka kuuluv detail on aknaalune kõrgendil istumisnurgake (mis toonase balti interjööri iseloomuliku osana on taastamist leidnud nt Võrus Kreutzwaldi majamuuseumi saalitoas):

Mu ema lemmikkohaks kodus oli tema “aste”. See oli aknaalune astmega podest niinimetatud visiiditoas saali kõrval. Seal toas istus ema oma astme peal, kust tal oli hea vaade ja ka vajalik valgus. Sest siin olid tema õmbluslaud ja kaks leentooli, teine mõeldud võimalikule külalisele. Ema õmblus väsimatult – valmistades uusi ja tehes ümber vanu asju. Tema jalge ees oli hea mängida, kuna astme sees oli meil, lastel, kaks sahtlit, mis olidki Greteli ja minu käsutuses. Ma pärisin oma sahtli küll alles viie-kuueaastaselt, kuid olin suurelt vennalt ja õelt õppinud, et siin tuleb hoiustada kõige suuremaid varandusi. Enamasti kandsid need üldnimetust “mälestusesemed”. (Brandenburg 1978: 24)

Sarnaselt Taubele on näha täiskasvanut mängude huvilise pealtvaataja rollis, kuid mängida tuleb lastel siiski endil ja seda nad ka oskasid. Loovuse ning

kujutlusvõime juurde kuulusid täiendusena olemasolevatele õdedele-vendadele ka väljamõeldud sõbrad, keda aktsepteerisid ühtlasi täiskasvanud:

Mängida mõistsid kõik Brandenburgid toredasti. Kuigi ema meie, lastega, kunagi ei mänginud, oli ta alati meie mängude huvitatud tunnistaja. Talle siiski ei meeldinud, kui täiskasvanud laste mänguisule kaasa aitasid. Ehk arendas just see asjaolu meie fantaasiat. Sestsaadik kui mina mäletan, oli meil alati mängutuba. Seal leidus palju aardeid. Fritzul oli hobune ja vanker ning tema mängis enamasti kutsarit. Vahel tohtisin ka mina temaga kaasa sõita. Elsel oli palju nukke ja väike nukuköök. Temaga oli eriti tore mängida, kuna tema fantaasia lokkas. Tal olid kunagi olnud koguni mõned "õhust" sõbrad, nende nimed olid Auju ja Waschnik ja nad käisid Elsel tihti külas. Ema pidi neid kättpidi tervitama ja paar sõbralikku sõna ütleva. Siis kaeti kohvilaud ja konverseeriti innukalt. Need sõbrad olid küll ainult õhust – nagu muinasjutus keisri uued rõivad – kuid asendasid Elsele tõelisi sõpru, ja neid võis ta ka iga hetk gaasina hajuda lasta. Need Auju ja Waschniku ajad olid olnud ammu enne minu aega. Siiski hoolitses Else selle eest, et ka nüüd käiks nukutoas ja -dineedel põnev elu. (Brandenburg 1978: 21)

Baltisaksa kasvatuspõhimõtetest kirjutanud Helene Hoerschelmannil oli omaenda kasvuperekonnast kaasa võtta mitmekesine kogemustepagas – tema isa oli kaks korda abielus ja mõlemad abielud olid lasterohked. Helene oli kõige vanem laps ja nõnda ise ea poolest juba peaaegu täiskasvanuna "mängude huvitatud tunnistaja" rollis. Ta on meenutanud oma nooremate õdede "krahv Hoveni" mängu, unistusi ja kirjanduslikke taotlusi:

Mõnda aega mängisid kolm noorimat õde¹ kuude kaupa kestnud, järjepanu jätkuvat romantilist krahvi- ja kerjustemängu. Selle keskmes oli salapärane, süngelt romantiline, sõnulseletamatult peen isik "krahv Hoven". Kolmest õest vanim [...] jagas rolle ja maid: "Igaühel on oma maa, mina võtan Hispaania." "Hästi, mul on siis Prantsusmaa." "Ei-ei, sina võid Leedu võtta." (Prantsusmaa oleks nimelt Hispaania suurt hülgust võinud mõnevõrra vähendada). "Ei, ma ikkagi..." "Aga siis mina ei mängi!" See mõjus. [...] Ja nii valitsesid Hispaania ja selle müütiline kõrgaristokraatlik isand kõigutamatu kahe vaese, liigutavalt pisikese provintslase üle, talle kuulus kõik kaunis, kõik huvitav; ja kõrghetk saabus alati siis, kui mõlemad tagasihoidlikud ametnikuperekonnad, kes Hispaaniast täielikus sõltuvuses olid, pimedas toas mõnevõrra külmetades ja puuduses istuma pidid ja taaskord astus sisse tumedasse pleedi mähitud tundmatu võõras

ja siis lõpuks endalt Fausti mantli meile armsast “Ivanhoest” pärit Musta Rüütli liigutusega heitis ja hüüdis: “Mina olen krahv Hoven!!” Seepeale loomulikult külvati mõlemad kerjusperekonnad muinasjutuliste aaretega üle ja neil lubati nüüdsest alates Hispaanias elada. Krahv Hoeveni kõige salajasemaks igatsuseks oli muide olla tõeline hispaanlanna, hispaania mustlanna. Ta elas kuude kaupa salajases lootuses, et on tegelikult mustlaste poolt Hispaaniast ära toodud ja meie papa juurde maha jäetud mustlaslaps, ja kogu tema tegelik legitiimsus poleks säärase päritolu vastu vahetades midagi väärt olnud. Oma metsikud “hispaania” luuletused, kogutud viiepennisesse sinisesse sõnadevihikusse, allkirjastas ta alati kui “Flaminka, mustlanna”.

Veel pisem, käharpäine kirjanik oli temast järgmine öde, kuid tema ei piirdunud romanssidega, tema meel käis kõrgemaid radu ja kuueaastasena lõpetas ta oma esimese suure romaani: “Buddelmeyerid”, mis koosnes kolmest osast “Paks”, “Peenike” ja “Niidi-Buddelmeyer”. Tema loometöö käis kärmelt, ja nimelt nii, et ta istus õhtuti oma väikeses võrevoodis öösärgi väel padja peal ja dikteeris mulle valjul häälel ja säravi silmi peatükkide pealkirju ja sisu, mis mina siis vanade doktoritööde ja brošüüride tühjadele lehekülgedele kirja panin. Lisaks kolmele ülalnimetatud romaanikangelasele leidus veel terve hulk teisi tegelasi, näiteks “Rauk”, “Nõiake”, “Sprott”, “Seitse verist kirjakandjat” ja lugematul hulgal kummitusi. See oli terve omaette Buddelmeyerite ajajärk. (Hoerschelmann 1926: 33–34)

Kui Hoerschelmanni sõnul oli vanabalti kasvatusele iseloomulik teatav muretu suhtumine laste turvalisusesse ja hakkamasaamisesse, siis võis leida ka otse vastupidiseid näiteid. Lehtse mõisas sündinud ja kasvanud Agnes von Baranow (1877–1968) oli koos oma õdedega ja vennaga väikelapseas perekonna suurima hoolitsuse ja tähelepanu all. Hirmu pisikute ja haiguste ees põhjustas nende isa, vabahärra Friedrich von Hoyningen-Huene esimese, 1868. aastal sõlmitud abielu õnnetu lõppemine: kaks tüdart surid imikueas ja 1872 suri ka abikaasa Agnes Charlotte. Kuid tundub, et ettevaatusabinõud kandsid vilja – kõik viis last teisest abielust Alexandra Nataliega jõudsid täiskasvanuikka. Kõrvaltvaatajaile võisid külmetamiste ja nakatumiste vastased abinõud muidugi omajagu kentsakad tunduda:

Väikeste lastena ei lastud meid üldse välja. Ka hiljem tohtisime – päikeselise ilmaga – ainult klaasverandal edasi-tagasi käia, korralikult kaela ja kõrvade ümber keeratud rättidesse pakituna. Päikesest üleujutatud verandal oli kindlasti kauniste soe, kuid Erika² ja mina kõndisime

kannatlikult ringi ja rääkisime pärast, kuidas „väljas“ ka oli olnud. Ke-
vadel viidi meid aeda või õue – vastavalt sellele, kus pool oli parasjagu
tuulevaikne, sest tuule kätte ei tohtinud me mingil juhul sattuda. Kui
õuepoolses küljes oli tuul ja aeda viivalt ükselt polnud veel talvist topelt-
ust eest ära võetud, tõsteti meid lihtsalt klappakna kaudu välja. Kuna
aga klappaken oli vaid akna ülemises osas, tuli isal aknalauale ronida
ja ulatada meid nagu pakke teener Juhanile. Asja pealt vaatajate imes-
tusest võisime märgata, et taoline moodus majast väljumiseks polnud
väga levinud, kuid meile tundus see täiesti loomulikuna. Aias suunati
meid alati nii, et tuul oleks selja tagant või siis poleks seda üldse tunda.
Selleks olid eraldi tuulevarjukuks istutatud tihedad põõsad.

Kui me ei saanud minna tuulevarjulisse kohta päikese kätte muidu,
kui ainult tuulistest kohtadest möödudes, võeti kaasa sirmid, päris suured
voodisirmid, ja mitu teenijatüdrukut kõndisid sirmidest moodustatud
pikki seinu kandes meie kõrval tuulepealsel küljel.

Tihti tõmmati tee peale liiva sisse kaks joont ja me tohtisime vaid nen-
de joonte vahel liikuda. Meile poleks kunagi mõttesegi tulnud vanemate
käsust (ja seega ka joonest) üle astuda. (Baranow 1942: 27–28)

Kui mõelda, et samas mõisahoones menetleti tõbiseid – sest kombekohaselt
kuulus mõisaproua ülesannete hulka ka mõisarahva esmane rohitsemine, ei
olnud ranged turvanõuded liiast, ehkki abi neist alati ei olnud:

*Mu ema veetis terveid ennelõunaid sellega, et kaalus medikamente. Kui
ka kõiksugu teisi töid oli ootamas, oli haigetel alati eesõigus. [...] Peretoas
lamasid tihti nädalate kaupa kõiksugu põdejad. Hoolimata vanemate
hirmust nakatumise eest raviti seal koguni tüüfuse- ja sarlakihageid.
Üht sarlakijuhtu ma mäletan. Haige tuli muidugi karmilt eraldada,
teda põetas vana Kai, kes muidu kanade eest hoolitses, nüüd aga vaid
haigele pühendus ja eelkõige selle eest pidi hoolitsema, et tema hoolealune
kellegagi kokku ei puutuks. Päeval polnud vana Kaid kuskil näha. Hom-
mikuti aga, kui kõik veel magasid, hiilis ta söögituppa, võttis leivatükid
ja -koorukesed, mida pruuni savikaussi koguti, ja kadus sama tasa nagu
ta oli tulnud, et minna oma armastatud suliste silmaterade juurde. Jäid
temast ka mõned sarlakibatsillid söögituppa maha? Võib-olla, sest kuigi
meid väga hoiti, põdesime me kõik selle haiguse varases lapseas läbi.
(Baranow 1942: 12–13)*

Kuid erinevad piirangud ei pannud piire fantaasiale, mis ehk just seetõttu eriti
lopsakalt õilmitses. Kindlasti andis sellele sobiva tausta romantiline mõisahooned:

Gooti stiilis aiapoolse veranda juurest algas peene kunstimaitsega rajatud inglise aed. Puudetukad vaheldusid muruplatsidega, segiläbi kasvasid puude- ja põõsastegrupid. Kes majja astus, võis olla esialgu pettunud. Toreda ümbruse vastandina tundus eeskoda olevat väike ja kõle. Sarnane oli mulje teistest ruumidest. Kuid peatselt mõisteti, et need lihtsad, kuid kohutavalt hubased ruumid sobisid oma elanikega kokku, nende olemus oli jätnud oma iseloomuliku pitseri ka ümbrusele. Eeskojast läksid pikad vanamoodsad anfilaadid paremale ja vasakule. Keskelt viis käik ümber poolpimedate nurkade söögituppa, kust läks edasi ilusale pooleldi avatud verandale. Nii nagu aias ja pargis ei pandud taimekasvule piiri, nii ulatusid ka akende all kasvavad sirelid oma okstega poolde aknasse ning mõnes toas paistis päevalgus tuppa summutatu ja rohekana.

Ülemised ruumid kujutasid endast imelist segadikku suurtest ja pisekestest tubadest, saalidest, tornikambrikestest ja pikkadest koridoridest, mis suubusid lõpututele põõningutele, jõudes lõpuks "tuvipõõningule". See oli juba neljandal korrusel ning kaetud paksu guaanokihiga. Siin pesitsesid parvedena ülesehmatatult õhku tõusvad tuvid. Siit läks edasi tühja tornituppa; lõpuks viisid kaks kõrget treppi üles torni, kust avanes uhke vaade kaugusesse. (Baranow 1942: 9–10)

Lisaks majale andsid oma kujutlusvõimele hoogu selle elanikud, täiendades kohalikku mütoloogiat erinevate kollidega, kes kõik jõudsid lasteni pereliikmete, teenijate ja kostiliste kaudu:

Kui mõni moodne lastekasvataja oleks saanud heita pilgu meie mõttemaailma, oleks ta kaht kätt kokku löönud. Seal kubises nõidadest ja tontidest. See oli muidugi hea tädi Siina, kes enamuse neist võlutegelastest meile pähe pani; kuid ta polnud üks. Ka meie Nänna, Gretcheni³ vägev vana hoidja asustas pimeduse kõiksugu tegelastega, nii et me ei saanud läbi ühegi pimedada toa minna ilma korraliku hirmutundeta. Me oskasime igale asjale mingi jubeduse juurde mõelda, koguni kirjutuslaua alune ilvesenahk oli hämarikus hirmuäratav ja selle rohelistel klaassilmad jälitasid meid unenägudeni välja. [---] Kui oli pimedaks läinud, istusime me trepikäänakule ja kuulatasime "hirmsate" häälte, sammude või naksatuste ootuses. Kui siis üks meist hüüdis: "Ilves tuleb!" – tormasime tagaetutena trepist alla ja seisime allkorrusel veel tükk aega, süda rinnus tagumas. [---] Sügis- ja talveõhtutel rääkis meie arsti vanim poeg, kes meie juures "põllutudengina" tööl oli, tondijutte, ta oskas eriti jubedaid lugusid rääkida. Kui jõuludeks meisterdati, [---] võttis ta mõne lapse enda

kõrvale istuma ja jutustas siis summutatud hääl. Meil tõusid juuksed peas püsti. (Baranow 1942: 32–34)

Kollidega tuli rinda pista ka magades – veel vanemate magamistoas elamise eas kimbutas Agnest ema riietuslaua all elunev pisike must kurat nimega “Nickel”, kellel olid silmad pika varre otsas. Ka romantiline lastetuba – “Minu riigiks oli lastetuba, ilus suur ruum, mille gooti stiilis akende ümber kasvasid kanada viinapuu ja lõhnav vahalill. Ühes kapis olid mul nukutoad sisse seatud ja Viiu, mu eestlasest lapsehoidja, hoolitses selle eest, et ma need kenasti korras pidasin.” – polnud päris turvaline koht. Nimelt arvas autor selle eestoa nurgas elutsevat “põrguemise” ühes karja pörsastega (*ibid.*: 34–35). Kõik see andis niigi elavaloomulisele fantaasiale hoogu juurde:

Meie elava fantaasia tulemusena oli ka hilisematel aastatel meile kõik elamuseks. Kui mu isa ja preili Weierberg neljal käel mängisid, seisin ma vanamamma toas akna juures ja vaatasin aeda. Tähed särasid läbi vanade pärnade lumiste okste, kõik oli vaikne ja valge, või kui oli pime ja tuul puhus läbi mustade puuvõrade – siis tundsin end keskajas olevana, hobuse seljas ratsutavad rüütlid lähenesid lossile, nägin banketisaale, turniire ja veriseid võitlusi. (Baranow 1942: 35)

Õdede ühistes mängudes arenesid aga välja terved kujuteldavad maailmad ja süsteemid ühes tegelastega, kes tikkusid mõjutama ka reaalsel elu:

Kõige lopsakamalt õilmitses meie fantaasia aga siis, kui kujutlesime endid sõbrustavat perekond “Krokustega”, kes elasid uhkes, kuid kahjuks ainult väljamõeldud Kontika residentsilinnas. “Onkel Krokust” ja “tante Ellenit” austasime me nagu oma teisi vanemaid. “Agnes Krokus” oli minu südamesõbranna, – “Anna Krokus” aga Erika usaldusalune. Erikal oli lisaks sellele Kontikas ka peigmees – “Carl Braun”, kellega ta oli pikka aega kihlatud. Need fantaasiad võtsid ajapikku järjest grotesksemad vorme. Seedsime oma päeva Krokuste perekonna harjumuste järgi, kujutlesime endile iga seina peale kõnetraadi, millega oma kaugete sõpradega ühendust pidasime ja juhindusime nende maitsest ja harrastustest. (Baranow 1942: 35–36)

Perekond Krokused ei jäänud üksnes lastetoa piiridesse, vaid mäng muutus osaks terve perekonna elust, ulatudes üle selle piiridegi, mis ka siin võiks ehk teatud määral kahtlustada “tegevustest eemaldumise sündroomi”. Siiski säilis autoril kontroll mängu üle, ja asjast välja kasvanuna ka mäng lõppes –

omakorda osana mängust. Märkimisväärne on täiskasvanute suhteliselt kannatlik hoiak kogu protsessi kestel, ehkki kergelt siiski muretseti ja kahtlemata võis Krokuste pidev ja mõjukas kohalolu kaunikesti tüütu olla:

Meie vanemate külalised tardusid ehmatuses ja pidasid meid ogaraiks, kui me keset vestlust püsti kargasime, seina äärde jooksime ja innukalt nähtamatusse kõnetraati rääkima hakkasime. Ka meie vanemad ja kasvatajad vangutasid pead selle nähtamatu läbikäimise üle ja hakkasid meie pärast muret tundma. Meid manitseti mõistusele tulema – kuid miski ei aidanud. Jätkasime oma eriskummalist suhtlust aastaid, kuni järsku mina kasvasin sellest välja ja tegin sellele lõpu. Muidugi oli lõpp kogu selle tõsiduse vääriline, millega olime oma harrastusega tegeleenud. Ühe sõpradega kõnetraadi vahendusel peetava vestluse ajal pöördusin valust moondu nädaga oma pereliikmete poole ning kuulutasin ülimalt kurvana: “Onkel Krokus suri just ära.” Erika oli vapustatud. Suured inimesed aga rõõmsalt elevil: “Lõpuks ometi!” Kuid ma ei lasknud end eksitada ning kirjeldasin, nähtamatu kuuldetoru kõrva ääres, onkli surmatundi, kusjuures mind haaras sügavalt see, kuidas “tante Ellen nuttes lahkunu kohale viskus”. Peatselt leidis ka põhjus sõbrannast lahkumiseks ning nii kahvatusid järjest põhilised tegelaskujud, kuni viimaks ka “Erika kihlus Carl Brauniga” lõpule jõudis. (Baranow 1942: 36)

See muidugi ei tähendanud, et päevadesse oleks siginenud rohkem tõsidust, ettevõtlike hingedena võeti vastavalt järjest avarduvale maailmale ette üha suuremad plaanid:

Krokustega oli asi ühel pool, meie mõtted ei saanud enam kaugesse Kontikasse hõljuda, kuid neile uue suuna andmisega polnud me tagasihoidlikud. Tuli alustada Robinsonide elu – seal, kus silmapiiril paistis tumehalli ja saladuslikuna metsaviir – see oli ainus tõeline asi. Tahtsime asuda elama omaehitatud majja, pidada loomi, rajada aia. Kaasa olime nõus võtma vaid oma väikese nõo Fritz von Schulmanni, sest mingi mees pidi ju lõppeks siiski majas olema. Jõuludeks tahtsime saada kaht väikest reiskohvrit salaja ettevalmistatava reisi tarbeks – ja need me ka saime.

Kui saime veidi suuremateks, ei tundunud “hall mets” enam see kõige õigem plaan olevat, selle asemel tahtsime liituda tsirkusega, sinna pääsemiseks tuli aga “reisile asuda”. Selleks tuli meil asjasse pühendada oma lapsehoidja Minna, kes oleks võinud muidu meie plaani märgata ja selle reeta. Nii pakkisime ühel õhtul oma kohvrid, Minna aitas meid sealjuures – olime tema isetusest võlutud ja jääme rahus magama, olles talt

võtnud lubaduse meid äratada, jõudmaks teisele hommikusele Tallinna rongile. Öösel ärkasin ja kuulsin esimese varahommikuse rongi viilet ja puhkimist, keerasin aga rahulikult külge: küll Minna meid juba äratab. Kuid keegi ei tulnud ja kui me segaduses ärkasime teadmisega, et oleme sisse maganud, oli liiga hilja. Saim teada hirmsa tõe: Minna, ainus, keda olime pidanud oma plaanidesse pühendamise vääriliseks, oli meid reetnud – hirmust, et võiksime oma plaani päriselt ellu viia. Nii jooksis ka see reis liiva. (Baranow 1942: 36–37)

Kokkuvõtteks

Käesolevas artiklis käsitletud baltisaksa memuaristikas esinevad näited lapsepõlve fantaasiaküllastest mängudest ja väljamõeldud mängusõpradest on positiivse tonaalsusega, vahel saadetud ka kergest tagasivaatelisest ja elutargast muigest. Lapsi suunati iseseisvale mängule, samas ei jäetud neid hooletusse ja tähelepanuta, eriti väiksemate laste juures on täheldatav nn huvitatud täiskasvanu juuresolek taustal. Kujutlusvõime ja loovuse arendamisel ning arenemisel oli kandev roll lugudel ja kirjandusel. Teoste tegevustik kanti üle mängudesse ja arendati seda edasi, samuti kasutati dramatiseerimise võtteid ühes käepäraste vahenditega. Lisaks klassikalisele ja romantiseerivale kirjandusele oli kindlasti oluline mõjur füüsiline elukeskkond – ehitised, interjöörid, ümbritsev loodus. Väljamõeldud kaaslasi leidis nii üksiku lapse kui ka õdede-vendade keskel kasvavate laste puhul. Viimaste puhul esines tihti ka jagatud fantaasiategelasi ja -maailmu – kas siis ainult õhust koosnevatest või ka paberile kantuna. Väljamõeldud maailmadest said osa ka täiskasvanud, kes säilitasid siingi huvitatud juuresolija rolli – kui just väljamõeldud maailm liialt üle ääre loksuma ei kippunud – jättes ruumi isiksuse originaalsusele, mida on peetud ka baltisaksa ühiskonna üheks erijooneks.

Autorid meenutavad oma lapsepõlve hea tundega, kodu ja perekond ühes laiema pere juurde kuulunud inimestega moodustasid stabiilse, turvalise ja eluterve kasvukeskkonna, andes nii vajaliku säilenõtkuse ja tarmukuse toimetulekuks. Sellisena sobituvad käesolevad näited ka Helene Hoerschelmanni käsitletud nn vanabalti kasvatuses raamistusse, mida võiks tänasest perspektiivist nimetada ka lihtsalt baltisaksa kasvatuses. Kahtlemata oli käesolevas artiklis vaadeldud autoritel lapse- ja noorpõlves omandatud eneseteadlikust säilenõtkusest kasu – ajalugu sai nad kõik kätte, 20. sajandi esimese poole järjestikused pöördelised ajaloosündmused olid nende kõigi elukäigu vältimatuks osaks. Nii võiks baltisakslaste lapsepõlve- ja kasvatuslooga tutvumine

olla huvitav mitte ainult kui osa tundmatust või äraunustatud ja kadunud maailmast, vaid see võiks pakkuda mitmeaspektilist mõtte- ja võrdlusainest just tänase päeva aktuaalses vaates.

Tänuõnad

Artikli valmimist on toetatud TÜ rahvusteaduste teadus- ja arendusprojektist “Kultuurilise kohanemise mehhanismid. Baltisakslased pärast Teist maailmasõda kuni tänaseni”.

Kommentaariid

¹ Provintsiaalõiguse professori ja 1887–1893 Tartu aselinnapea olnud Carl Erdmanni (1841–1898) kolm noorimat tütart Miitavis 1866 sõlmitud esimesest abielust Aurelia Neanderiga (1846–1887) olid: 1) *Mary* (Marie Emma) (1880–1957 Lahr), abiellus 1904 Riias dr. Emil Kroegeriga (1873–1936); 2) *Hildegard* (1882–1975 Gestorf), abiellus 1904 Moskvas pastor Maximilian Stenderiga (1876–1946 Potsdam); 3) *Gertrud* (1883–1950 Bayreuth), abiellus 1909 Riias dr. Theodor Boettcheriga (1878–1947 Bayreuth).

² Agnes Pauline Natalie von Baranowi noorem õde Alexandra Frieda Erika von zur Mühlen (1880–1971).

³ Autori noorem õde Anna Margarethe Christine von Pezold (1882–1937).

Allikad

Arhiivid

ALF 1825 = Archives of Latvian Folklore, No. 1825, Collection of Herder Institute Riga (<https://garamantas.lv/en/collection/885763/Collection-of-Herder-Institute-in-Riga> – 25.07.2024).

CSG AR99–11 = CSG AR99–11. Manuskripte unbekannter Herkunft. Archiv der Carl-Schirren-Gesellschaft, Lüneburg.

ERA Saksa, 2 = Paal, Piret (koost). *Und Vater und Mutter und Lust und Leben*. E-publikatsioon Eesti Rahvaluule Arhiivis leiduvast baltisaksa folkloori kogust, kogutud Edith Pihlemanni poolt 1930. aastatel. Eesti Kirjandusmuuseum 2002 (<http://www.folklore.ee/rls/erasaksa/> – 25.07.2024)

Memuaarid

Baranow, Agnes von 1942. *Mein Baltenland. Erinnerungen*. Stuttgart: Steinkopf-Verlag.

Brandenburg, Hans 1978. *Baltische Träume. Eine Kindheit in Riga*. Wuppertal: Brockhaus.

Burchard, Alexander 2009. "...alle Deine Wunder". *Der letzte deutsche Propst in Riga erinnert sich (1872–1955)*. Lüneburg: Carl-Schirren-Gesellschaft.

Buxhoeveden, Ingeborg von 1990. *Sommer und Winter. Lebenserinnerungen 1920–1953*. Köln: Wissenschaft und Politik.

Grünewaldt, Otto 1928. *Kindheitsparadies und Domschule*. Reval: F. Wassermann.

Hoerschelmann, Helene 1913. Altbaltische Jugenderziehung. – *Deutsche Monatsschrift für Russland*. Nr. 3, Jg. 2, 1 (14.) März 1913, Verlag der Deutschen Monatsschrift für Russland, Reval, lk 211–221.

Munier-Wroblewski, Mia 1964. *Feste und Feiern. Jugenderinnerungen*. Hannover-Döhren: Verlag Harro von Hirschheydt.

Stackelberg, Camilla von 2003. *Tuulde lennanud lehed. Mälestusi vanast Baltikumist*. Tallinn: Olion. [Originaal 1992. *Verwehte Blätter. Erinnerungen aus dem alten Baltikum*. Berlin: Siedler.]

Taube, Otto von 1944. *Im alten Estland. Kindheitserinnerungen*. Stuttgart: K. F. Koehler Verlag.

Kirjandus

Anderson, Walter 1928. Dritter Bericht über die Sammlung deutscher Kinderreime und Kinderlieder im Auftrag der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. – *Baltische Stimmen*. Wochenzeitung für Stadt und Land. Dorpat, 10. Mai, lk 2–3.

Anderson, Walter 1923a. Erster Bericht über die Sammlung deutscher Kinderreime und Kinderlieder im Auftrag der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. – *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1922*. Mattiesen: Dorpat, lk 148–150.

Anderson, Walter 1923b. Zweiter Bericht über die Sammlung deutscher Kinderreime und Kinderlieder im Auftrag der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. – *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1922*. Mattiesen: Dorpat, lk 151–154.

Bender, Reet 2014. Tartu baltisaksa tudengimälestustes. Koht ja inimesed. – *Keel ja Kirjandus* 3, lk 203–224 (DOI:10.54013/kk676a3).

Bender, Reet 2017. Mõnda baltisaksa elulugudest ja mis seal sees leida võib. – *Keel ja Kirjandus* 8–9. Elulookirjutuse erinumber: Elulood žanripiiridel, lk 600–616 (DOI:10.54013/kk718a3).

Bender, Reet 2018a. Mäng ja mälu. Baltisaksa mälupaigad Otto von Pirangi kaardimängus "Baltisches Heimatquartett". – *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2017 / Annales*

Litterarum Societatis Esthoniae 2017. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 44–81 (https://oes.ut.ee/wp-content/uploads/2017_3_Bender_1.pdf – 26.07.2024).

Bender, Reet 2018b. Raamatutest ja lugemisest baltisaksa memuaristika valguses. – *Keel ja Kirjandus* 4, lk 265–284 (DOI:10.54013/kk725a1).

Bender, Reet 2019. Baltisaksa lastemängudest ja liisulugemissalmidest Alfred Schönfeldti sõnaraamatuarhiivi näitel. – *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2018 / Annales Litterarum Societatis Esthoniae* 2018. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 70–115 (https://oes.ut.ee/wp-content/uploads/2018_03_Bender.pdf – 26.07.2024).

Bender, Reet 2024. Fuchstheater – studentisches Theater in Dorpat im 19. und frühen 20. Jh. – *Deutschsprachiges Theater im Ausland im interdisziplinären und transnationalen Fokus*. Thalia Germanica 17. Münster: LIT-Verlag [ilmumas].

Burmeister, Herta 1955. *Anku dranku. Kinderreime und Kinderspiele gesammelt von Herta Burmeister*. Ratlingen bei Düsseldorf: Aloys Henn Verlag.

DBWB 2019 = Baltisaksa sõnaraamat – *Eesti Keele Instituut* (<http://www.eki.ee/dict/bss/> – 24.07.2024).

DSHI 180 DBW = *Deutschbaltisches Wörterbuch*. Dokumentesammlung Herder-Institut Marburg.

DSHI 180 DBW–FB II, 01.= *Deutschbaltisches Wörterbuch*. Fragebögen, nicht ausgewertet. Kinderspiele und Abzählverse. Dokumentesammlung Herder-Institut Marburg.

Hehn, Jürgen von 1981. Das Herder-Institut – die Universität für die deutsche Volksgruppen. – *Jahrbuch des baltischen Deutschtums* 1982. Hg. von der Carl-Schirren-Gesellschaft im Auftrag der Deutsch-baltischen Landsmannschaft. Lüneburg: Schriftenvertrieb der Carl-Schirren-Gesellschaft, lk 119–123.

Hehn, Jürgen von 1987. Deutsche Hochschulaktivitäten in Riga und Dorpat zwischen den beiden Weltkriegen. – *Die Universitäten Dorpat/Tartu, Riga und Wilna/Vilnius 1579–1979*. Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 19. Hg. im Auftrag der Baltischen Historischen Kommission von Paul Kaegbein und Gert von Pistohlkors. Köln & Wien: Böhlau, lk 263–276.

Hoerschelmann, Helene 1926. *Versunkenes. Erinnerungen an Alt-Livland und Alt-Rußland*. Heilbronn: Eugen Salzer-Verlag.

Häidkind, Pille & Kuusik, Ülle 2009. Erivajadustega laps koolieelses lasteasutuses. – Kulderknup, Ede (koost, toim). *Lapse arengu hindamine ja toetamine*. Käsiraamat. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, lk 22–67 (<https://oppekava.ee/alusharidus/> – 24.07.2024).

Kallaste, Eve 2014. Miks mõnel lapsel on nähtamatud sõbrad. – *Pere ja Kodu*, 28. november (<https://perejakodu.delfi.ee/artikkel/70244891/miks-monel-lapsel-on-nahtamatud-sobrad> – 24.07.2024).

Masing, Oskar 1931. *Aus der Backstube. Ein Beitrag zur baltischen Volkskunde*. Abhandlungen des Herder-Instituts 1932, Bd. 4, Nr. 3, Heft 4. Hg. von der Herder-Gesellschaft zu Riga. Riga: Löffler.

Masing, Oskar 1934. Volkslieder aus neuerer Zeit. Volkskundliche Texte. Heft 3. Hg. von Lutz Mackensen. Dresden: Ehlermann.

Masing, Oskar 1937. Volkslieder der baltischen Deutschen im 19. Jahrhundert. – *Jahrbuch der volkskundlichen Forschungsstelle*. Bd. 1. Veröffentlichungen der volkskundlichen Forschungsstelle am Herderinstitut zu Riga, Bd. VI. Riga: Ernst-Plates-Verlag, lk 67–110.

Masing, Oskar 1938. *Volksmedizin*. Volkskundliche Texte, Heft 9. Hg. von Lutz Mackensen. Dresden: Ehlermann.

Männamaa, Mairi & Marats, Inna 2009. Lapse üldoskuste areng. – Kulderknup, Ene (koost, toim). *Üldoskuste areng koolieelses eas*. Käsiraamat. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, lk 5–43 (<https://oppekava.ee/alusharidus/> – 26.07.2024).

Osteneck, Dieter 1974. Spielzeug. – *Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1975*. Hg. von der Carl-Schirren-Gesellschaft im Auftrag der Deutsch-Baltischen Landsmannschaft. Lüneburg, lk 183–193.

Saagpakk, Maris 2006a. Der Erste Weltkrieg in den autobiographischen Texten deutschbaltischer Autoren. – *Journal of Baltic Studies* 37, lk 1–21 (DOI:10.1080/01629770500000241).

Saagpakk, Maris 2006b. *Deutschbaltische Autobiographien als Dokumente des Zeit- und Selbstempfindens: Vom Ende des 19. Jh. bis zur Umsiedlung 1939*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Saagpakk, Maris 2007. *Umsiedlung* baltisaksa mälestuskirjanduses. – *Tuna* 4, lk 38–51 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2017/03/SaagpakkMaris_Umsiedlung_TUNA2007_4.pdf – 26.07.2024).

Spock, Benjamin 1976. *Teie laps*. Tallinn: Valgus.

Tarkvanem.a = Lapsel on igav – need viis nippi aitavad üheskoos mängides areneda. – *Tervise Arengu Instituudi infokeskkond* www.tarkvanem.ee (<https://tarkvanem.ee/kasvatamine-artiklid/lapsel-igav-need-viis-nippi-aitavad-uheskoos-mangides-areneda/> – 25.07.2024).

Tarkvanem.b= 4–5-aastase lapse areng. – *Tervise Arengu Instituudi infokeskkond* www.tarkvanem.ee (<https://tarkvanem.ee/suhe-lapsega/lapse-arenguetapid/4-5-a-lapse-areng/> – 25.07.2024).

Weber-Kellermann, Ingeborg 1989. *Die Kindheit. Kleidung und Wohnen, Arbeit und Spiel. Eine Kulturgeschichte*. Frankfurt am Main: Insel-Verlag.

Weymarn-Goldschmidt, Denise von 2022. *Von Konkurrenten und Lieblingen*. Geschwisterbeziehungen im deutschbaltischen Adel des 18. und 19. Jahrhunderts. Veröffentlichungen des Nordost-Instituts, Bd. 28. Wiesbaden: Harrassowitz.

Wilhelmi, Anja 2008. *Lebenswelten von Frauen der deutschen Oberschicht im Baltikum (1800–1939)*. Eine Untersuchung anhand von Autobiografien. Veröffentlichungen des Nordost-Instituts, Bd. 10. Wiesbaden: Harrassowitz.

Summary

Levkoi, Waschnik, Mr Krokus and others: Baltic German children’s playing and growing environments

Reet Bender

Professor of German Studies

University of Tartu

reet.bender@ut.ee

Keywords: Baltic German cultural history, children’s games, childhood, life history writing, domestic and educational culture

This article focuses on imaginative childhood games and fictional playmates in Baltic German children’s games, as seen in the context of, and in relation to, Baltic German domestic and educational culture. Through reminiscing about these games, a view of the Baltic German domestic environment in all its diversity is opened up. It gives an insight into the mental environment – relationships within the immediate and extended family and domestic circle (which also included servants) and the relationships and interactions beyond, but also shares information about the physical environment – the everyday culture and way of life. And in the midst of it all, of course, the narrators are looking back on their own formative experiences and years. The examples of more or less imaginative games are drawn from the memoirs of nine Baltic German authors, of which one text is available in Estonian translation, while the others are unknown to the Estonian reader as complete texts, and therefore perhaps all the more interesting. The authors have been selected from the corpus of Baltic German memoir texts collected from reading, based on the focus of this article, i.e., texts that also deal with the author’s childhood and where fictional playmates and worlds are also discussed. The selection is certainly not exhaustive, but it provides a preliminary insight into the subject.

Baltic German memoir literature, especially concerning the generations whose childhoods passed during a period of stability and peace – whether at the end of the 19th century before Russification, or the pre-World War I era – often exhibits a particular contrast. Childhood and youth were left behind at a time when the world was still in order, when the life as it used to be had not collapsed. Later Baltic Germans very often wrote memoirs with their descendants in mind, in order to create a generational link, to introduce the lost world and way of life, but also to generalise the impact of historical events from the individual level to the national group as a whole. Post-World War II memory work directed at descendants became particularly significant, as everything had once again and irreversibly gone.

The examples of imaginative childhood games and fictional playmates in the Baltic German memoirs discussed in this article carry a positive tone, occasionally accompanied by a light-hearted and wise reflection. Children were encouraged to engage in independent play, while not being neglected, especially the younger children, for whom the presence of an ‘interested adult’ in the background was noticeable. Storytelling and literature played a key role in the development of imagination and creativity. The plots

of literary works were transferred to games and further developed, and dramatization techniques were employed using readily available resources. In addition to classical and romantic literature, the physical environment – buildings, interiors, the surrounding nature – also exerted important influence. Fictional companions existed both in the case of an only child and in the case of children growing up among siblings. In the latter case, there were often shared fantasy characters and worlds – whether they were just air or on paper. Adults also became part of the imaginary worlds and retained their role as interested observers – as long as the imaginary world did not overflow too much – leaving room for individual originality, which has been considered a distinctive feature of Baltic German society.

The authors recall their childhood with fond memories, where home and family formed a stable, secure and vital growing environment, and the necessary resilience and resourcefulness for coping with life's challenges. As such, these examples also fit into the framework of what Helene Hoerschelmann calls “old-school Baltic German upbringing”. Undoubtedly, the self-aware adaptability acquired during their childhood and youth served them well – the successive pivotal historical events, wars and revolutions became an inevitable part of their lives.

Thus, a study of the history of the Baltic Germans' childhood and upbringing could be of interest not only as part of an unknown or forgotten and lost world, but also as a multifaceted source of reflection and comparison, especially from today's perspective.

Reet Bender on Tartu Ülikooli germanistika professor, tema peamised uurimisvaldkonnad hõlmavad baltisaksa kultuurilugu, memuaare ja baltisaksa keelt, viimastel aastatel on fookuses poolsaksakeelne luule, baltisaksa mälupaigad, lastemängud ja argikultuur; samuti tegeleb ta baltisaksa tõlgete ja tõlkelooga.

Reet Bender is Professor of German Studies at the University of Tartu. Her main research areas cover Baltic German cultural history, memoirs, and Baltic German language. In recent years she has focused on Half-German poetry, Baltic German memory sites, children's games and everyday culture, as well as translations of Baltic German texts and translation history.

ORCID: 0000-0002-3359-6766

reet.bender@ut.ee